

Asia: VN/24081/2023

Varmuusvankeuden käyttöönotto ja elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittäminen - Arviomuistio

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Pydytynä lausuntona Helsingin hovioikeus lausuu seuraavaa:

Yleistä ja aihepiirin aiempi arviointi

Oikeusministeriössä on vain hieman ennen varmuusvankeuden käyttöönottoa koskevaa hanketta ja lausunnon kohteena olevaa arviomuistiota arvioitu kattavasti vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamista koskevaa lainsäädäntöä.

Oikeusministeriö pyysi ensin 18.12.2019 lausuntoa sen laatimassa arviomuistiossa ("Elinkautisvankeja koskeva lainsäädäntö ja vapauttamismenettelyn kehittämistarpeet", 11.12.2019) kuvatuista, elinkautisvankien vapauttamismenettelyä koskevista lainsäädännöllisistä ja toiminnallisista kehittämistarpeista sekä muista mahdollisista elinkautisvankien vapauttamista koskevista kehittämistarpeista. Arviomuistion jälkeen oikeusministeriö asetti 1.6.2020 työryhmän, jonka tehtäväksi se antoi muun ohella arvioida vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamista koskevaa lainsäädäntöä. Työryhmä luovutti mietintönsä 17.4.2023 (Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset. Vapauttamista koskevien säännösten ja käytäntöjen arviointi, OMML 2023:11), ja sitä koskien pyydettiin lausuntoa 17.4.2023.

Hovioikeus on lausunut vuoden 2019 arviomuistiosta lausunnossaan 11.2.2020 sekä vuoden 2023 mietinnöstä lausunnossaan 31.5.2023. Hovioikeus viittaa edelleen tältä osin lausuntoihinsa, joissa se on muun ohella yhtynyt työryhmän keskeisiin näkemyksiin siitä, että elinkautisvankien vapauttamismenettelyä

voidaan pitää pääosin toimivana. Hovioikeus ei edelleenkään näe tarvetta niin sanotun varmuusvankeuden sisällyttämiselle Suomen lakiin. Hovioikeus yhtyy tältä osin myös vuoden 2023 mietinnön johtopäätökseen (vuoden 2023 mietinnön s. 117) siitä, että vaarallisiksi arvioituille rikoksenuusijoille tarkoitettu yhdistelmärangaistus on vielä siinä määrin tuore uudistus järjestelmässämme, että kyseisen lainsäädännön muutostarpeiden arviointi ei ole ajankohtaista ennen kuin valvonta-ajan toimivuudesta on saatu kattavasti tietoa. Arviomuistiossa todetulla tavalla (s. 75) esimerkiksi selvitystä yhdistelmärangaistukseen tuomittujen uusintarikollisuudesta ei ole voitu tehdä, koska vapautuneiden määrä on toistaiseksi vähäinen ja näidenkin osalta seuranta-aika on lyhyt.

Hovioikeus toteaa kokoavasti, että arviomuistiossa käsitellyt teemat vankeuden käyttämisestä jo tehdystä rikoksesta rankaisemisen sijasta lähinnä vaarallisuusriskin perusteella tapahtuvaan eristämiseen ovat varsin isoja periaatteellisia kysymyksiä. Jatkovalmistelussa olisi siksi tarpeellista harkita kattavasti myös muita keinoja hallitusohjelman kirjausten toteuttamiseksi. Kuten arviomuistion historiallisesta katsauksesta (s. 9–15) voidaan todeta, itsenäisessä Suomessa on jo kertaalleen ollut noin 40 vuoden jakso, jolloin eristämistä on kokeiltu. Käytännössä kuitenkin viimeiset yli 50 vuotta järjestelmä on yhtäjaksoisesti ja laajalti hyväksytysti perustunut tekorikosoikeuteen, jossa painopiste on ollut tekijän sijaan rikollisen teon oikeudenmukaisessa rankaisemisessa syyllisyys- ja suhteellisuusperiaate huomioon ottaen.

Varmuusvankeus ja yhdistelmärangaistus

Hovioikeus ei näe tarpeellisena ottaa käyttöön varmuusvankeutta sen paremmin yhdistelmärangaistusta koskevan vankeusajan jatkamisena (sääntelymalli A) kuin omana erillisenä seuraamuslajina (sääntelymalli B). Tältä osin hovioikeus viittaa vuoden 2023 mietinnön nykytilaa koskevaan arvioon (vuoden 2023 mietinnön s. 115–118) sekä myös nyt lausunnon kohteena olevan arviomuistion (s. 9–67) taustoittaviin ja oikeudellisia reunaehtoja esitteleviin lukuihin 1.2–2.3. Nykyjärjestelmä huomioi riittävällä tavalla ja turvaamistoimiluonteisesti rikoksenteikijän vaarallisuuden sekä yhdistelmärangaistuksessa että elinkautisvankien vapauttamisharkinnassa. Seuraamusjärjestelmän kokonaisuutta ja vaarallisimpien rikoksenteikijöiden vapauttamista arvioitaessa on otettava huomioon myös tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito ja sen edellytykset sekä vankeusaikainen oikeuspsykiatrinen ja -psykologinen hoito ylipäänsä.

Hovioikeus yhtyy arviomuistiossa esitettyyn (s. 68) siitä, että varmuusvankeus voidaan oikeuttaa muiden henkilöiden ja rajoitetusti myös yhteiskunnan suojelemisella vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiltä. Arviomuistiossa ei ole kuitenkaan hovioikeuden käsityksen mukaan arvioitu riittävällä tavalla muita keinoja (mukaan lukien olemassa olevat seuraamuslajit ja niiden sisältö), joilla tämä hyväksyttävä tavoite voitaisiin saavuttaa. Siten hovioikeus katsoo, ettei arviomuistiossa esitetyn perusteella ole syytä siirtää seuraamusjärjestelmän painopistettä vielä nykyistä voimakkaammin teon ja sen ilmentämisen syyllisyyden sijasta yksilötason tulevan käyttäytymisen arviointiin.

Hovioikeus katsoo, että keskeinen ongelma ehdotuksissa liittyy ennen kaikkea tulevan vaarallisuuden ja/tai väkivaltaisuuden ennustamisen vaikeuteen. Vaikka oikeuspsykiatriisiin ja -psykologisiin arviointeihin perustuva riskiarvio on arviomuistiossa esitetyllä tavalla (s. 72) tiedossa olevista menetelmistä luotettavin työkalu arvioida todennäköisyyttä, jolla henkilön tulevaisuudessa syyllistyy rikoksiin, se on kuitenkin yhä vain arvio, joka sisältää huomattavia epävarmuustekijöitä. Järjestelmä, joka käytännössä rakentuu yksin tällaisen riskiarvion ja -arvioinnin varaan, tulee samalla sisältämään suuren mahdollisuuden tosiasiallisesti virheellisten ratkaisuiden tekemiseen. Järjestelmää luotaessa olisikin tärkeää arvioida sitä, kuinka paljon tällaisia virheellisiä ratkaisuja voidaan yhteiskunnassamme sietää. Onko tavoitteena se, että vankeudessa pidetään varmuuden vuoksi ihmisiä, jotka eivät loppujen lopuksi tekisikään uusia vakavia rikoksia, eli hyväksytäänkö riski turhaan eristämisestä? Vai onko tavoitteena, että epävarmassa tilanteessa henkilö tulee vapauttaa?

Hovioikeus toteaa, että rikosprosessin perusnormeihin kuuluvan in dubio pro reo -säännön mukaisesti tuomioistuimen on ratkaistava epäselvissä näyttötilanteissa tapaus syytetyn eduksi. Tämä on keskeinen osa oikeusvaltiollisia periaatteitamme sekä sitä ehdotonta ja oikeustajuamme vastaavaa vaatimusta, että syytöntä ei voida tuomita rangaistukseen rikoksesta. Jatkovalmistelussa erityistä pohdintaa edellyttää arviointi siitä, miten vähäinen virhemarginaali uudessa järjestelmässä voidaan vastaajan/tuomitun vahingoksi hyväksyä edellä mainittu puolustuksen suosimisen periaate huomioon ottaen. Arviomuistiossa toistuva muotoilu ”on olemassa ilmeinen vaara” (vaikka se sinänsä sanamuodoltaan vastaa esimerkiksi voimassa olevassa rikoslain 2 c luvun 9 §:ssä käytettyä ilmausta) ei hovioikeuden näkemyksen mukaan tuo lainsoveltajalle tarpeeksi selvyyttä asiaan ja voi tosiasiasa johtaa siihen, että varmuusvankeus määrätään useammin kuin olisi tarpeellista. Olisikin tärkeää, että lakiin sisällytettäisiin tarkempia kriteereitä sille, että milloin vapauttaminen tulisi mahdolliseksi.

Hovioikeus suhtautuu kriittisesti siihen, että varmuusvankeus olisi mahdollista määrätä alaikäiselle rikosentekijälle, vieläpä lain tasolla aivan samanlaisin edellytyksin kuin aikuiselle. Arviomuistion ehdotus (s. 79) mahdollisuudesta tällaiseen seuraamukseen hyvin poikkeuksellisissa tapauksissa (eli esimerkiksi tilanteessa, jossa kyse on vakavasta teosta ja alaikäinen on ehtinyt syyllistyä useisiin vakaviin rikoksiin), on alaikäisen vapaudenrajoituksen laatuun nähden hyvin arvostuksenvarainen ja yleinen. Jatkovalmistelussa asiaa tulee vähintäänkin arvioida erityisen tarkasti, kuten arviomuistiossa (s. 104) erikseen todetaankin. Myös siltä osin kuin on kysymys ensikertalaisten varmuusvankeuteen määrittämisestä (s. 88–89 ja 96–97) jatkovalmistelussa on syytä selvittää arviomuistiossa tarkoitettua vakavan rikoksen ”poikkeuksellisuutta” varmuusvankeuteen määrittämisen edellytyksenä, sekä arvioida tämän tarpeellisuutta ylipäänsä. On hyvä panna merkille, että arviomuistiossa esitetyt perustelut varmuusvankeuden käyttämisestä eristämistarkoitukseen voisivat päteä yhtä lailla jopa henkilöön, joka ei vielä ole edes tehnyt yhtään rikosta.

Olemassa olevan seuraamusjärjestelmän näkökulmasta varmuusvankeudelle tulee sen sääntelymallista riippumatta asettaa tavoitteeksi rikosentekijän sopeutuminen yhteiskuntaan yksinomaisen rankaisu- ja eristämislouheen sijasta. Varmuusvankeuteen määrätyle on siten järjestettävä toimenpiteitä, jotka tähtäävät uusimisriskin vähentämiseen ja vapaudenmenetyksen lyhentämiseen.

Arviomuistiossa varmuusvankeuteen määrittämistä koskeva tuomioistuimen menettely (erityisesti sääntelymalli A) ja sitä koskeva harkinta ovat vielä käytännössä pohtimatta. Hovioikeus haluaa kuitenkin jo tässä vaiheessa kiinnittää huomiota siihen, että ainakaan yhdistelmärangaistusta koskevan vankeusajan jatkamisen (sääntelymalli A) edellytykset eivät ole verrattavissa nykyiseen elinkautisvangin vapauttamisharkintaan. Kuten arviomuistiossa ja jäljempänä tässä lausunnossa todetaan, elinkautisvangin vapauttamismenettelyssä keskeisin arvioitava seikka on se, onko elinkautisvangin katsottava suorittaneen vankilassa riittävästi rangaistusta niistä rikoksista, joista tuomitut vankeusrangaistukset elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on suoritettu vankilassaoloaikana. Sen sijaan esimerkiksi riskiarvio on ainoastaan osa tämän lähtökohtaisen arvioinnin ohella huomioitavia seikkoja ja aineistoa.

Hovioikeus kiinnittää huomiota siihen, että yhdistelmärangaistusta koskevan vankeusajan jatkamiselle rakentuva ehdotus (sääntelymalli A) ei sisällä ollenkaan nimenomaista viittausta siihen rikokseen, josta henkilö on tuomittu. Käytännössä keskeisin arvioinnin väline ratkaisuharkinnassa olisi siten yksin riskiarvio. Tämä merkitsisi käytännössä kokonaan uudenlaista ja epätyypillistä tehtävää varmuusvankeudesta määräävälle tuomioistuimelle, mistä syystä sen edellytyksistä tulisi säätää ehdotettua selvästi tarkemmin. Ainakin tältä osin hovioikeus katsoo, että varmuusvankeuteen omana seuraamuslajinaan (sääntelymalli B) vaikuttaisi liittyvän vähemmän ongelmia. Mikäli valmistelua jatketaan yhdistelmärangaistusta koskevan vankeusajan jatkamiselle rakentuvan ehdotuksen (sääntelymalli A) pohjalta, laissa olisi säädettävä myös niistä edellytyksistä, joiden perusteella Rikosseuraamuslaitos ylipäätään harkitsee hakemuksen jättämistä tuomioistuimelle vankeusajan jatkamiseksi varmuusvankeutena.

Kuten edellä on todettu, hovioikeus suhtautuu varsin kriittisesti varmuusvankeuden käyttöönottamiseen. Sikäli kuin varmuusvankeus kuitenkin ehdotetaan otettavaksi käyttöön, perusteltua on, että sääntelymallista riippuen sen määrittäminen (sääntelymalli A) tai siitä vapauttaminen (sääntelymalli B) tapahtuu arviomuistiossa esitetyllä tavalla ensiasteena Helsingin hovioikeudessa. Tällöin on luonnollisesti huolehdittava siitä, että asioita käsitteleville viranomaisille ja tuomioistuimille osoitetaan riittävät voimavarat asioiden käsittelyyn. Varmuusvankeuden käyttöönotto ei tule olemaan valtiontalouden näkökulmasta halpa ratkaisu. Vankipaikkojen lisäämisen ja vankilassa tapahtuvan kuntoutustyön ohella on otettava huomioon myös riittävä resursointi riskiarvioiden laadintaan ja tuomioistuinten ratkaisutoimintaan. Toisin kuin arviomuistiossa (s. 104) todetaan, siinä esitetyillä ehdotuksilla ei siten ainoastaan ”voi olla”, vaan myös ”on” taloudellisia vaikutuksia.

Arviomuistiossa esitetyllä tavalla (s. 105) ehdotettuja lakeja tulee soveltaa vain niihin rikoksiin, jotka on tehty lakien voimaantulon jälkeen. Sikäli kuin kyse on yhdistelmärangaistusta koskevan vankeusajan jatkamiselle rakentuvasta ehdotuksesta (sääntelymalli A), selvä lähtökohta lienee, että vankeusajan jatkaminen varmuusvankeutena tulisi olla mahdollista ainoastaan sellaisille yhdistelmärangaistukseen tuomituille, joiden yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisen perusteena olleet teot on tehty lakien voimaantulon jälkeen. Vankeusajan jatkamista varmuusvankeutena ei siten voitaisi ulottaa ennen lakien voimaantuloa yhdistelmärangaistukseen tuomituille vangeille tai

koskien sellaisia rikoksia, jotka on tehty ennen lakien voimaantuloa. Tältä osin arviomuistion kirjaus (s. 104) siitä, että ”osa nykyisin yhdistelmärankaistusta suorittavista vangeista olisi todennäköisesti vankeudessa nykyistä pidempään” antaa voimaantulosta osin harhaanjohtavan kuvan.

Vapauttaminen elinkautisesta vankeusrangaistuksesta

Hovioikeus kannattaa pääosin nyt esitettyjä muutosehdotuksia ehdonalaista vapauttamista elinkautisesta vankeudesta säätelevään rikoslain 2 c luvun 10 §:ään. Nyt ehdotettu muutos etenkin pykälän 2 momenttiin vastaa pitkälti vuoden 2023 mietinnössä esitettyä ja hovioikeuden jo kannattamaa muutosehdotusta sillä lisäyksellä, että momentissa on nyt tuotu selventävästi esiin (”vankilassaoloajan lisäksi kiinnitettävä huomiota”), että vapauttamisharkinnassa on lähtökohtaisesti kysymys siitä, onko elinkautisvangin katsottava suorittaneen vankilassa riittävästi rangaistusta niistä rikoksista, joista tuomitut vankeusrangaistukset elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on suoritettu vankilassaoloaikana. Tämä nykyistä oikeustilaa vastaava sekä arvioinnin lähtökohtaa korostava lisäys, kuten myös harkinnassa huomioon otettavien seikkojen esittäminen luettelomuodossa momentin 1–7 kohdissa, ovat kaikin puolin kannatettavia. Tältä osin hovioikeus viittaa myös vuoden 2023 mietintöä koskevaan lausuntoonsa.

Arviomuistiossa esitetty muutosehdotus uudesta rikoslain 2 c luvun 10 §:n 2 momentin 6 kohdasta olisi vuoden 2023 mietintöön nähden muotoilultaan ja osin sisällöltään uusi. Tältä osin arviomuistiossa esitetään, että ehdonalaista vapauttamista koskevassa harkinnassa olisi vankilassaoloajan lisäksi kiinnitettävä huomiota ”tuomitusta mahdollisesti tehtyyn (--) uusimisriskiä koskevaan arvioon”. Vaikka kysymys on käytännössä voimassa olevaa sääntelyä vastaavasta arviosta elinkautisvangin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen, jatkossa tällaisen arvion hankkiminen ei olisi kaikissa tilanteissa välttämätöntä. Esimerkkitalanteena esitetään muun ohella vapauttamisen vaatiminen heti 12 vuoden määräajan täyttymisen jälkeen tilanteessa, jossa hovioikeuden näkökulmasta on varsin selvää, että vapauttaminen ei elinkautiseen vankeuteen johtaneen rikoksen laadun takia ole ylipäänsä vielä mahdollista.

Hovioikeus pitää arviomuistion ehdotusta rikoslain 2 c luvun 10 §:n 2 momentin 6 kohdaksi perusteltuna ja kannatettavana erityisesti ottaen huomioon sillä kiistattomasti saavutettava prosessiekonomia sekä riskiarvioiden laadinnan kohdentuminen sellaisiin tuomittuihin, joita koskeva tiedontarve on ratkaisuharkinnassa olennainen. Muutosehdotuksella on siten hovioikeudenkin käsityksen mukaan lyhentävä vaikutus elinkautisvankien ehdonalaista vapauttamista koskevien asioiden käsittelyaikoihin. Jatkovalmistelussa tulee kiinnittää huomiota siihen, että uusimisriskiä koskevan arvion tilaamisesta päättää kussakin tilanteessa toimivaltainen tuomioistuin eli tässä tapauksessa ensiasteena Helsingin hovioikeus ja mahdollisena muutoksenhakuasteena korkein oikeus. Menettelysäännöksissä on selvennyksen vuoksi syytä säätää muun ohella hovioikeuden päätösvaltaisuudesta uusimisriskiä koskevan arvion tilaamisesta tai tilaamatta jättämisestä, ja siitä, että tällaiseen päätökseen ei ole erillistä muutoksenhakuoikeutta.

Arviomuistiossa esitetään vuoden 2023 mietinnöstä poiketen rikoslain 2 c luvun 10 §:ään uutta 3 momenttia, jonka mukaisesti jos 2 momentissa mainittujen seikkojen perusteella on olemassa ilmeinen vaara, että elinkautiseen vankeuteen tuomittu vapauduttuaan syyllistyy uuteen vakavaan henkeä, terveyttä tai vapautta loukkaavaan rikokseen, ei vankia voida päästää ehdonalaiseen vapauteen. Hovioikeus suhtautuu kyseiseen lisäykseen ja sen tarpeellisuuteen varauksella. Kuten arviomuistiossa todetaan (s. 101–102), kysymys on joka tapauksessa aina hovioikeuden suorittamasta kokonaisharkinnasta, jossa edes väkivaltariskiarviossa todettu korkea uusimisriski ei vielä itsessään tarkoittaisi sitä, että vankia ei voida vapauttaa. Lisäksi vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon pitkä kesto voi osaltaan vaikuttaa arvioon. Hovioikeus katsoo, että arviomuistiossa ehdotettu 2 momentin avoin säännös vapauttamisharkinnassa huomioon otettavista seikoista on riittävä, eikä vankilassaoloajan lähtökohtaisen painoarvon lisäksi muita tarkempia harkintaperusteita taikka vapauttamisharkinnan ehdottomia esteitä ole tarpeen sisällyttää uudeksi rikoslain 2 c luvun 10 §:n 3 momentiksi.

Arviomuistiossa esitetty muutosehdotus elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain nimikkeen muuttamiseksi pitkäaikaisvankien vapauttamismenettelystä annetuksi laiksi on riippuvainen ensisijaisesti siitä, ehdotetaanko jatkovalmistelussa varmuusvankeutta ylipäänsä käyttöön otettavaksi vai ei. Hovioikeus toteaa, että muuta perustetta lain nimikkeen muuttamiselle sen aikaisempaan muotoon ei ole. Hovioikeus ehdottaa, että menettelysäännöksiä tarkistettaessa tarkistetaan myös elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 6 §:n 2 momenttia siten, että yksi jäsen olisi päätösvaltainen ratkaisemaan hakemuksen peruuttamisen.

Hovioikeus pitää perusteltuna, että arviomuistioon kirjatulla tavalla (s. 106) lakeja sovellettaisiin vasta niiden voimaantulon jälkeen tehtyihin rikoksiin myös elinkautisvankien vapauttamisen osalta. Tätä koskeva nimenomainen voimaantulo lausuma on syytä sisällyttää rikoslain 2 c luvun 10 §:ää koskevaan lakimuutokseen.

Muuta

Vuoden 2023 mietinnön (vuoden 2023 mietintö, s. 138) mukaisesti, kun väkivaltariskin arviointia käytetään osana rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää, on huolehdittava siitä, että arviointeja tekevät vain riittävän koulutuksen saaneet ammattihenkilöt ja että arvioinnissa käytetään mahdollisimman luotettavia arviointimenetelmiä. Jatkovalmistelussa on syytä huomioida nämä seikat sekä pohtia vuoden 2023 mietinnön mukaisella tavalla esimerkiksi kansallisten ohjeistusten laatimista väkivaltariskiarvioiden tekemiseen ja niitä koskevien lausuntojen laatimiseen.

Varmuusvankeuden jatkovalmistelussa on lisäksi syytä huomioida myös sen rajapinnat suhteessa tahdosta riippumattomaan oikeuspsykiatriseen hoitoon sekä yleiset oikeuspsykiatrisen hoidon mahdollisuudet alentaa vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneiden henkilöiden uuteen vakavaan rikokseen syyllistymisen riskiä.

Ijäs Jonna
Helsingin hovioikeus - Lausunnon on valmistellut hovioikeudenneuvos Antto
Orasmaa.